

Jan Gromnicki

Profesor Andrzej Żaki (1924–2017)

Prof. dr Andrzej Żaki zmarł w Krakowie w dniu 4 stycznia 2017 roku. Urodzony w Świrzu, niewielkim mieście Galicji Wschodniej (dziś Ukraina), z którym związany był emocjonalnie do końca życia, o czym świadczy jedna z ostatnich Jego publikacji, dotycząca historii i zabytków średniowiecznych Świrza. Na skutek zagrożeń rodziny oraz osobistych przeniósł się pod koniec okupacji niemieckiej do Krakowa, gdzie rozpoczął studia historyczne na tajnym Uniwersytecie Jagiellońskim, które ukończył w roku 1947, uzyskując stopień magistra filozofii zakresie historii. Już jednak od 1945 roku rozpoczął badania archeologiczne, początkowo pod kierunkiem doc. dr. Tadeusza Reymana, ówczesnego dyrektora Muzeum Archeologicznego PAU w Krakowie. Zaś od roku 1947 już samodzielnie w ramach sprawowanej funkcji konserwatora (inspektora-rzeczoznawcy) zabytków archeologicznych na województwa krakowskie, rzeszowskie i katowickie, działając aktywnie w tak szerokim obszarze o zróżnicowanej problematyce badawczej i konserwatorskiej. Pomimo aktywnego zaangażowania w działania konserwatorsko-rozpoznawcze, udało Mu się również podjąć, a następnie opublikować w wydawnictwach naukowych oraz jako pokłosie wygłaszanych referatów w „Sprawozdaniach PAU”, wyniki swoich badań w zakresie neolitu małopolskiego (kultury ceramiki wstęgowej rytej, badeńskiej, południowomorańskiej ceramiki malowanej i in.), którymi to zagadnieniami interesował się osobiście. Doktorat z filozofii w zakresie prehistorii uzyskał w roku 1949 na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, pod kierunkiem prof. dr. Stefana Noska, późniejszego kierownika Zakładu Archeologii Małopolski IHKM PAN i dyrektora Muzeum Archeologicznego w Krakowie, z którym związał się na wiele lat przyjaźnią i współpracą, na podstawie pracy „Początki kultury łużyckiej w dorzeczu górnej Wisły” (A. Żaki, 1950).

W latach 1950–1972 kierował działem archeologii Państwowych Zbiorów Sztuki oraz zespołem archeologów w ramach Kierownictwa Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu i prowadzonymi przez te zespoły badaniami, których owocem był szereg odkryć

reliktyw dawnej zabudowy, głównie sakralnej Wzgórza Wawelskiego („budowli czworokątnej”, rotundy „D” i aneksu do rotundy NMP), jak również zainicjowanymi przez siebie badaniami średniowiecznych reliktyw architektury Krakowa, m.in. reliktyw kościoła pw. św. Jerzego i in. Jednym z owoców tych badań było odkrycie wraz z prof. Hawrotem fundamentów pierwszego, romańskiego kościoła na Salwatorze. Podjął też badania nad wczesnymi założeniami miejskimi i zamkami Małopolski, których szczególnie cennym owocem było odkrycie wczesnoromańskiej rotundy i pallatium oraz pozostałości średniowiecznej cerkwi na zamku w Przemysłu. We współpracy z historykiem architektury z Politechniki Krakowskiej, prof. Józefem Tomaszem Frazikiem wypracowana została koncepcja konserwacji i ekspozycji tych cennych reliktyw wczesnośredniowiecznej architektury.

Temperament badawczy, połączony z optymizmem, zmuszał Go często do rozpoczynania kampanii badawczej bez pewnego zabezpieczenia finansowego, nie bez angażowania własnych, skromnych funduszy. (Słynna była wśród współpracowników Jego odpowiedź na naglące pytanie „Pieniądze? Są. To znaczy nie ma, ale będą! Sztandar dźwierzmy wysoko!”).

Kazał Mu też z czasem podjąć działalność w ramach stworzonej przez siebie w ramach polskiej archeologii dziedziny badań – archeologii gór, którą zainicjował rozpoczętymi w latach 50. pracami archeologiczno-konserwatorskimi grodziska w Wietrznie-Bóbrce i zamku w Odrzykoniu w powiecie krośnieńskim. Z czasem w ramach utworzonej i kierowanej przez siebie przez wiele lat Ekspedycji Karpackiej (późniejszej Pracowni Archeologii Karpat Oddziału PAN w Krakowie), również we współpracy z archeologami słowackimi. Skutkujące odkryciami szeregu grodzisk wczesnośredniowiecznych, głównie w obszarze Karpat i Podkarpacia, kontynuowane następnie, również do czasów współczesnych, przez liczne grono badaczy. Potrzeba upowszechnienia drogą publikacji wyników tych badań spowodowała utworzenie zainicjowanego przez Niego w ramach Komisji Archeologicznej Oddziału PAN w Krakowie tytułu wydawniczego, czasopisma „Acta

Archaeologica Carpathica”, kontynuowanego do dni dzisiejszych, którego redaktorem (czternastu tomów) był w latach 1958–1974. Narastający zasób wiedzy, będący skutkiem badań Andrzeja Żakiego, lecz również grona innych badaczy archeologii średniowiecznej Małopolski, zaowocował pierwszą (i jedyną dotąd) syntezą Jego autorstwa, pt. „Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej” (Kraków, 1974).

Względy rodzinne spowodowały, że w latach 1972–2002 przebywał na emigracji, jednak sytuacja ta nie spowodowała całkowitego ograniczenia pasji naukowej Andrzeja Żakiego, jaką stała się archeologia gór. Przeprowadził więc w niewielkim zakresie badania w Szwajcarii, gdzie się osiedlił (w roku 1975), a następnie, po uzyskaniu odpowiednich środków finansowych, w Andach peruwiańskich, a także na wyspach Polinezji, które publikował głównie w czasopismach emigracyjnych w wychodzących w Londynie. Szczególnie wobec faktu, że od roku 1976 nawiązał współpracę z Polskim Uniwersytem na Obczyźnie, prowadząc tam wykłady w dziedzinie archeologii i etnografii, będąc też promotorem pracy doktorskiej. Od roku 1977 posiadał tytuł profesora zwyczajnego tej uczelni,

stał się też w latach 1980–2002 redaktorem założonego przez siebie kwartalnika Towarzystwa Przyjaciół PUNO „Universitas”, jak też organizatorem sympozjów poświęconych archeologii i historii w Londynie (1979), Hamburgu (1989) i St. Maurice (1997) oraz redaktorem publikacji zawierających ich plon. W roku 2002 wybrany został członkiem zagranicznym Polskiej Akademii Umiejętności i w tymże roku powrócił na stałe do Polski, aby jako ceniony badacz Małopolski, autor licznych (ponad 600) publikacji, nie pomijający jej szerszego kontekstu, szczególnie obszaru Karpat, kontynuować współpracę z tamtejszymi środowiskami naukowymi, szczególnie w ramach PAU. W roku 2003 z inicjatywy środowiska Jego współpracowników i przyjaciół zorganizowano obchody Jego jubileuszu, wydając księgę pamiątkową „Polonia Minor Medii Aevi. Studia ofiarowane Panu Profesorowi Andrzejowi Żakiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin” (Kraków, 2003). W swojej działalności, obejmującej tak szerokie problemy badawcze, nie zaniedbywał i w pełni doceniał ich aspekt konserwatorski, korzystając ze współpracy z badaczami i specjalistami konserwacji zabytków budownictwa i architektury.

Ważniejsze publikacje autorstwa Profesora Andrzeja Żakiego (wg Bargieł B., Zakościelna A., *Wykaz publikacji prof. dr. Andrzeja Żakiego za lata 1947–2003* [w:] *Polonia Minor Medii Aevi. Studia ofiarowane Panu Profesorowi Andrzejowi Żakiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*. Kraków – Krosno, 2003. Wyd. PAU i Muzeum Podkarpackie, s. 23–26):

- Żaki A., *Osada archeologiczna w Boguchwale, pow. Rzeszów*. Sprawozdania PAU, nr 49, 1948, s. 169–172.
- Żaki A., *Nowe typy neolitycznej ceramiki malowanej z okolic Krakowa*. Przegląd Archeologiczny, nr 8, 1949, s. 316–325.
- Żaki A., *Pierwszy w Polsce grób kultury ceramiki promienistej*. Sprawozdania PAU, nr 50, 1949, s. 647–650.
- Żaki A., *Początki kultury lużyckiej w dorzeczu górnej Wisły*. Annales UMCS, sec. F, vol. 3, 1950, s. 1–214.
- Żaki A., *Nowoodkryte ruiny budowli przedromańskiej na Wawelu*. Studia do dziejów Wawelu, nr 1, 1955, s. 71–111.
- Żaki A. Kraków przedlokacyjny (z okazji 700-lecia nadania autonomii miastu). *Z Otchłani Wieków*, n. 24, 1958, s. 10–18.
- Żaki A., *Z archeologii województwa rzeszowskiego*. Rocznik Przemyski, nr 9, 1962, s. 193–223.
- Żaki A., *Archeologia gór: problemy archeologii karpackiej*. Acta Archaeologica Carpathica, nr 4, 1963, s. 5–75.
- Żaki A., *Początki Krakowa*. Kraków, 1965.
- Żaki A., *Wawel* [w:] *Katalog zabytków sztuki w Polsce nr 4. Miasto Kraków*. Kraków, 1965.

- Żaki A., *Przemysł* [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, nr 4. s. 386–389.
- Żaki A., *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*. Wrocław 1974.
- Żaki A., *Wstępne badania zamczyska Wildenburg, 1118 m n.p.m.* Acta Archaeologica Carpathica, nr 15, 1975, s. 75–79.
- Żaki A., *Specyfika dawnego osadnictwa andyjskiego: osiedla obronne na szczytach. Na przykładzie Qiruvilca – Motil w północnym Peru*. Archeologia, nr 27, 1976, s. 90–105.
- Żaki A., *Archeologia Wawelu. Z otchłani wieków*, nr 43, 1978, s. 249–251.
- Żaki A., *Ayangay. Polskie odkrycia archeologiczne w Peru*. Zeszyty naukowe PUNO, nr 8, s. 1978.
- Żaki A., *O pierwszych polskich wykopaliskach w Andach i o kulturze Pelon*. Acta Archaeologica Carpathica, nr 23, 1984, s. 271–275.
- Żaki A., *Jeszcze o kulturze Pelon i polskich badaniach w Andach Peruwiańskich*. Acta Archaeologica Carpathica, nr 27, 1988, s. 255–270.
- Żaki A., *Kraków Wiślański, czeski i wczesnopiastowski. Rola Krakowa w dziejach narodu Księga pośw. J.M. Maleckiemu*. Kraków, 1994, s. 41–71.
- Żaki A. (red.), *Święty Wojciech i jego czasy*. Materiały III Sympozjum Historyczno-Archeologicznego PUNO, Saint-Maurice 12–14 kwietnia 1997 roku. Kraków, 2000.
- Żaki A., *Dzieje Świrza*. Legnica, 2007.